

„СОНЦЕ ЗВАЛО МЕНЕ В НЕБО...”
(тема «сонцепоклонництва» в інтерпретації Олександра Олеся)

М.П. Домчук

У статті розглядаються причини і способи інтерпретації теми „сонцепоклонництва” у творчому доробку Олександра Олеся.

Тема українського літературного „сонцепоклонництва” достатньо вивчена вітчизняною філологічною наукою. Проте у цьому контексті феномен О. Олеся потребує додаткового осмислення.

В одній із засадничих наукових праць про О.Олеся „Проблема Олеся”

В. Петров (Домонтович) наголошував: „Дискусія з приводу оцінки Олеся як поета в 20-х роках була проблемою розмежування двох генерацій” [1, 282]. Зауважимо, що талант поета викликав діаметрально протилежні оцінки з боку його авторитетних сучасників М. Грушевського, О. Єфремова, О. Дорошкевича, М. Зерова. Для перших двох Олесь був першорядним ліриком. Ніби опонуючи колегам, М. Зеров у цілому невластивій йому категоричній манері писав: „Олесь – прекрасний лірик, поки він зостається в сфері особистого, не трибун і не пророк; брак ідеології, вузькість поетичного обрїю якраз являються слабою стороною таланту. І саме тому, може, Олесь „виписався” так рано і, починаючи з 5 своєї книги, ледве досягає половини свого власного росту” [2, 10]. Важко повірити, що цей „вердикт” належить вишуканому естету, лідеру неокласиків.

Визначаючи загальну тональність поезії Олександра Олеся, критик називає її тужливою і сірою, в якій „все частіше бринять мотиви виснаження і безсилості:

Про схід сонця, про схід сонця я вже одспівав,
Може, струни, мабуть, струни, граючи порвав” [2, 11].

Напевне, М.Зеров, констатує суб’єктивний підхід до проблеми, не мав на меті простежувати причини кардинальної зміни творчої амплітуди Олеся. Проте, сам того не бажаючи, він визначив основоположний символ творчого мислення поета – сонце, трансформовані моделі якого поряд із іншими атрибутами ідилій (зірки, солов’ї, квітки) склали усталений арсенал авторських мікрообразів.

Понад півстоліття тому В. Петров (Домонтович) у вже згаданій статті висловив і нині актуальне твердження:

„... остаточної ясності в питанні про Олеся на сьогодні немає. Кожне з поколінь зберігає свій погляд на Олеся” [1, 286].

Висловлюючи власне бачення творчого доробку митця, спробуємо не лише проаналізувати солярні мотиви у його поезії, але й представити Олеся-сонцепоклонника. У своїх віршах Олександр Олесь більше бував на небі, ніж на землі. У цьому сенсі – він один із самих „високих” поетів початку ХХ століття.

Поетика О. Олеся спирається на народнопоетичну традицію. Особливо виразно це простежується на прикладі звернення його до солярних мотивів. У багатовіковій народній свідомості поняття сонця й місяця створюють міфопоетичну бінарну єдність. В окремих народів сонце виступає як жіноче начало, а місяць – чоловіче й навпаки. Українці вірили, що сонце – цар неба, око або обличчя Бога. Ще раніше воно сприймалось як вогняна куля, велике коло або колесо, отвір, через який видно частину неба, величезна свіча, яку носять ангели для освітлення землі. Наші предки вважали, що „Земля стоїть непорушна, а Сонце рухається і ввечері йде відпочивати, сховавшись за Землю” [3, 211]. Дослідник М. Маковський припускає, що назви сонця й місяця можуть співвідноситись зі словами, що позначають звук (першоелемент Всесвіту), зі значенням „метал”, „Бог, Божество”, „знамення” [4, 209].

У сталій опозиції „сонце/місяць” головним персонажем є сонце. Топос місяця значно рідше використовується Олесем, ніж його улюблений образ – символ сонце з

виразними антропоморфними ознаками. І тут поет тримався фольклорної традиції, бо, як писав Г. Булашев, „Іноді сонце уособлюють у вигляді живої істоти.

...Особливо цікавою є казка, записана у Вінницькому повіті, де сонце подано людиноподібною живою істотою, що має матір, викрадає собі жінок, ходить небом у шатах, сповнених світла й тепла” [5, 237]. Неменш авторитетною є думка про те, що „уже в ранніх типах солярних міфів (наприклад, бушмени) сонце представлене закинутою на небо людиною, у якої світяться пахви. Коли вона піднімає руку, земля освітлюється, коли опускає, лягаючи спати, світло щезає” [6, 820]. У поезії О. Олеся сонце – не лише частина природнього явища, ще рідше воно виступає тривіальним елементом пейзажу. Смысловое навантаження цього образу надзвичайно багате: сонце – життєдайна сила, джерело життя, недосяжний ідеал, свідок кривавих боїв за волю („Яка краса: відродження країни!”, „Пісня сліпих”, „О слово рідне! Орле скутий!”, „Рано-вранці” та ін.). Інша, суттєвіша іпостась образу сонця, – його одухотворення, „олюднення”. Для автора воно жива істота. Сонце О. Олеся поліфонічне за змістом і багатогранне за формою вираження, має географічні координати, виразні характеристичні ознаки, міниться у настроях, випромінює енергетику, тождно енергетиці тексту, є синонімом любові. Пам'ятаючи небезпідставне зауваження М. Зерова про зміну тональності поезії О. Олеся, наголосимо, що 1905 – 1912 роки – це „сонячний” період творчості митця. З 1913 року сонце поступово зникає з поетичного обр'ю О. Олеся, змінюється навіть його семантичне значення. Нам видаються недостатньо вмотивованими пояснення деякими дослідниками (А. Мойсієнко, Н. Таран) цих метаморфоз лише крахом ілюзій щодо революції 1905 року (минуло майже десятиріччя), ностальгійними настроями (до еміграції ще 6 років); зневірою в настання доби УНР, до якої також ще роки й роки. Більше того, як свідчить здійснений нами текстологічний аналіз, з від'їздом О. Олеся на еміграцію у поетичній тканині його віршів спочатку зменшаться, а надалі зовсім зникнуть солярні мотиви. Олесево сонце лишиться на Батьківщині. Щодо зміни сонячної тональності у творчості поета нам видається ймовірним припущення передчувати власну долю, що дано небагатьом. Адже ще 1906 року у поезії „Хтось ударив без жалю по серці моїм” він констатував:

Йшли літа... і самотність з літами росла,
І круг мене все більше темнішала мла...
І в знесиллі вмирили в тій млі
Ясно-злотнії іскри мої [с. 55].

Ранній період творчості О. Олеся позначений екзальтованістю, а завдяки використанню топосу сонця має ще й перлюкаційний ефект:

Весь божий світ сміявся, радів...
Раділо сонце, ниви, луки...
І я не виніс щастя - муки,
І задзвеніли в серці звуки,
І розітнувсь мій перший спів... [с. 52].

В небі мла, а сонце гляне, –
Мла розтане вмить... [с. 59].
Ти з'являєшся, як ранок...
Там, на заході, ще ніч,
А на сході уже небо
Червоніє від проміння,
Блиску сонця золотого...
Як в чеканні б'ється серце! [с. 63]

Поступово авторські почуття „входять у береги”, а сонце починає набувати символічності з характеристичними ознаками й функціями одухотворення:

Гляне сонце блискуче,
Усміхнеться в привіті,

Розіллється в блакиті [с. 88].

Сонце цілує рожеву весну,
...Сонця п'ятьма не лякає [с. 89].

Як вже зазначалось, бінарна опозиція сонце/місяць використовується Олесем як елемент віртуозного пейзажу:

Осріблені місяцем гори блищать,
Їм кедри і сосни казки шелестять,
І дивні пісні їм співають вітри,
Що тишком підслухали в моря з гори [с. 98].

Літній вечір ... Гори в млі.
В золоті вершини.
А під ними ллється десь
Пісня з України [с. 95].

Праворуч – сонце і пожежі!
Палають гір високі вежі,
Палають хвилі вогняні
І хмари в димі і огні [с. 237].

Колористика сонця не багатоваріативна, найчастіше це рожево-золотий спектр:

Коли на крилах хмари злотні
На землю вечір принесуть,
Вони летять на верхогір'я,
І там солодкий спокій п'ють [с. 97].

...Рожевий ранок незабаром встане,
засміється сонце в небі золотому,
І його проміння не спинить нікому [с. 116].

Поява сонця часто „знімає” трагізм ситуації, яка оцінюється в контексті природного існування. У цьому сенсі надзвичайно виразною є поезія „Рано - вранці (В Криму)”:

Зайнялися гори! В золоті каміння,
В полум'ї граніти і в диму гаї,
А на хмарах грає сонячне проміння,
Грає і дарує усміхи свої.
І проснулись хмари, і всміхнулись світу,
І всміхнулись небу, морю і землі...
І знялися легко, з усміхом привіту,
І поволі зникли, і розтали в млі...

Виплигло і сонце! – все – любов і ласка!
Обняло всю землю саявом і теплом...
І, здавалось, щастя, чарівне, як казка,
Має над землею райдужним крилом [с. 122].

Поезія ніби випромінює потужну енергію тепла, злагоди, особливої благості. У ній вчувається неповторна мелодія: від притишеної увертюри I строфи до мінорного звучання II строфи й акордно-мажорного фіналу. Окремі вірші Олеса нагадують молитву, у якій усе земне звернене до джерела життя:

Все впилося очима в сонце,
Все співає йому гімни,
Простяга до його руки...
Як радіє, квітне серце! [с. 214].

Зауважимо, що у цьому тексті, як і у попередній поезії, автор застосовує улюблений прийом градації. Як виразний символ фольклорного тексту, архетип

сонця стилізується Олесем у вигляді епіфори: „О сонце! Чи висушиш ти сльози наші, сонце/ на сліпучих очах? Як сушиш роси на квітках/ О сонце! Чи вгледім ми і ліс, і май, і сонце в коханому краю/ Де душу кинули свою... О сонце!”

Сонце у поезії О. Олесь виступає виразною опозицією пільмі („В проваллі темнім, десь на дні”):

В проваллі темнім, десь на дні
Сосна чорніє на граніті...
Ніхто з живих не зна її,
Не зна й вона нікого в світі...

Над нею десь весна цвіте,
Квітки цілюються з квітками,
Сміється сонце золоте,
Річки зливаються з річками [с. 123].

У творчій уяві митця сонце не лише найчастіше асоціюється з почуттям незрадливого кохання, а й постають люди – сонця. Його кохана може бути „сонцем і весною”.

Коли тебе розлюбе мила,
Для тебе сонце погаса,
Чорніє небо смарагдове,
І в’яне всесвіту краса [с. 128].

Одну я любив за веселість,
Другу я за вроду кохав,
А третій – за сонячний усміх
Квітками дорогу встилав [с. 160].

Коли ж О. Олесь, поклавши в основу конкретну життєву ситуацію, пережите, робить спробу поєднати інтимні й громадянські мотиви, поетичний текст витрачає неповторність і виглядає штучно (вірш „Єсть квіти такі, що ніколи не квітнуть”). У цьому випадку поетичний образ „розмивається”, позбувається виразності. Коли автор підпорядковує текст рими, втрачається його сенс (напр., вірш „Не цвітуть квітки зимою”).

Цікаво, що сонце у поезіях молодого Олесь, зазнаючи стану мімікрії (воно має більш мускулінне, ніж фемінне значення), виконує помітну сексуальну роль: „Сонце весні не зрадило навіть у зрадливому сні”; „Море в обіймах сонячних і сяє, і тремтить”; „Сходило сонце... тільки не гріло промінням груди землі”; „весна цвіте, квітки цілюються з квітками, сміється сонце золоте”; „сонце цілує рожеву весну, в травах кохаються квіти”; „сонце світило, сяло, лилось, цілувало, гріло огнем поцілунків землю холодну, голодну” тощо.

Зміна суспільної ситуації в Україні (1917 – 1918рр.) позначиться на символіці сонця в авторській інтерпретації, а з часом „перекодує” й семантику лексеми. На хвилі спостереження визвольних змагань окрилений надіями Олесь пише про сонце як провісника нового життя, носія національної ідеї:

На крила, на крила! До сонця, брати!
Покиньмо сумне кладовище!
Хай стануть нам крилами наші хрести,
І з ними все далі, все вище [с. 251].

Схід сонця я вийшов зустріти у поле
І став на коліна до сходу.
Привіт тобі, сонце! Привіт тобі, воле,
Від серця мого і народу! [с. 268].

Час ілюзій минув, оптимістичні настрої змінюють спочатку розгубленість, смуток і, нарешті, байдужість: „Сходило сонце/нудне і байдуже”.

Такий душевний стан поета відіб'ється на творчому процесі: „Самотньо сонце попрощалось/ і сумно, сумно день погас”; „нагадала ти сонце моє/ що мені вже проміння не лле/ що зайшло, закотилось за гори/ в голубі, неоглядні простори”.

І хоча іноді Олесь раптом спалахне і вигукне: „Не забув я сонця, сонячних привітів”, все ж його лет до сонця був припинений („...на небо впало сонце золоте”). Усе частіше поет переспівує сам себе. Принагідно зауважимо, що В. Петров вбачав у цьому „мистецтво стилізаторства”: „Олесь не боїться банальності або штампу. Він не уникає кліше. Він утримує поетичність своїх поезій. Поетичну стилізацію своїх поезій він доводить до тих меж, на яких вона стає умовністю” [1, 281].

Як вже наголошувалось, у поезії Олесья періоду „Чужини” солярні мотиви зникають, інколи зринаючи в його пам'яті як спогад про рідний край:

Душа розірвана, як рана...
Бальзам далеко так, як сонце,
А сонце, сонце, як і щастя,
Там, там, лише в краю коханім [с. 280].

Лише зрідка улюблений авторський поетичний символ – сонце – з'являється уривчасто, нервово напружено, у невластивому семантичному значенні („Сходило сонце, як серце, криваве”).

Свого часу В. Петров здійснив спробу мистецької реабілітації Олександра Олесья. Але чи потребує її сонцепоклонник Олесь, митець, громадянське й творче кредо якого висловлене так:

Ні зір, ні сонця, ні весни
Без краю рідного немає [с. 489].

SUMMARY

THE THEME OF “SUN WORSHIPPING” IN OLEKSANDR OLESE'S INTERPRETATION

Domchuk M.P.

The reasons and means of “sun worshipping” theme interpretation in Oleksandr Oles's literary heritage are dwelled upon in the article.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Петров В. Проблема Олесья // Українське слово . Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К., 1994. – Книга перша.
2. Зеров М. Нова українська поезія. Збірник. – К., 1920. – С.10.
3. Павлюк С. Українське народознавство. – Львів, 1994.
4. Маковский М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. – М., 1996.
5. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1993.
6. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2т. /Гл. ред. С. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т.2.
7. Олесь Олександр. Твори: У 2т. – К., 1990. Далі цитуємо за цим вид., у дужках ук. стор.